

Korku ve Biyoterörizm Ekseninde Covid-19'u Anlamak

Halim TALAY*

Özet

Dünya tarihinde bazı önemli olaylar bıraktıkları izler bakımından oldukça ses getirir. 2020 yılı ve meydana gelen Covid-19 salgını da bu noktada oldukça dikkatimizi celp etmektedir. Çin'de başlayan ve aşama aşama dünyaya yayılarak birçok insanın ölümüne sebebiyet veren salgının, dünya üzerinde önemli noktalarda yıkıcı etkileri olduğu müşahede edilmektedir. İnsanlığın ilk başlarda korku, panik ve ölüm korkusu ile karşıladığı mevcut durumda yumuşamalar olsa da tehlike halen devam etmektedir. Salgını kontrol altına alma adına devlet yönetimlerinin atmış olduğu adımlar, ekonomik ve siyasi kararlar sonrasında yaşanan gerilim ve kaoslar, konu üzerinde çeşitli teoriler oluşturulmasına yol açmıştır. Virüsün Çin'in Wuhan şehrinde bir hayvan pazarından ya da oraya yakın viral araştırma laboratuvarından çıkmış olma söylentileri akıllara ilk olarak biyolojik silah ya da biyoterör ihtimalini getirmiştir. Meselenin hangi ekseninde anlamlandırılacağı da halen tartışılmaktadır.

Bu çalışma Covid-19 ekseninde yaşanan tartışmalara ışık tutma amacı taşımaktadır. Özellikle, konuya biyoterör ve korku cephesinden yaklaşılarak, felsefi bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır. Kavramların etimolojik kökeninden yola çıkarak bir anlama çabasında bulunmak da bu noktada mihenk taşlarından birini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Biyoterörizm, Korku, Biyolojik Silah, İnsanlık

Understanding Covid-19 on the Axis of Fear and Bioterrorism

Abstract

Some important events in the world's history make quite a sound in terms of the traces they left. The year 2020 and the resulting Covid-19 outbreak also attract our attention at this point. The epidemic, which started in China and gradually spread to the world, causing many people's death, has devastating effects on important points in the world. Although humanity initially worried about fear, panic and fear of death and the danger continues. State administrations took steps to control the epidemic, tension and chaos after economic and political decisions have led to various theories on the subject. The virus originated in an animal market or a viral research lab near Wuhan in China. First brought to mind the possibility of biological weapons or bioterrorists. The axis on which the issue will be interpreted is still under discussion.

This study aims to shed light on the discussions on the Covid-19 axis. Especially, the subject was approached from the bioterrorist and fear front, and a philosophical perspective was tried to be presented. Making an effort to understand based on the etymological origin of the concepts constitutes an important dimension at this point.

Key Words: Covid-19, Bioterrorism, Fear, Biological Weapon, Humanity

* Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, Ankara / Türkiye, e-mail: halimtalay@gmail.com

ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-6989-3677>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Talay, Halim (2021). "Korku ve Biyoterörizm Ekseninde Covid-19'u Anlamak". *Küllüye*, 2 (1): 42-58. DOI: 10.48139/aybukulluye.869058.

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
26 Ocak 2021	25 Mart 2021	Araştırma Makalesi	42-58
26 January 2021	25 March 2021	Research Article	

Extended Abstract

The Covid-19 outbreak caused a significant global crisis. The virus, which started in China and spread gradually, took the world under its influence quickly. This unorthodox process has raised different questions and theories. The fear and panic created by an invisible danger brought to mind the possibility of a biological attack at the first stage. The Livestock Market and Viral Research Laboratory in Wuhan, China, has been an important factor.

Now, it seems difficult to prove that the epidemic is a biological attack or a bioterrorist organization. But examining the changes it causes gives us important clues for today and the future. Although the prospect of a bioterrorist attack seems unlikely, fear and chaos, one of the most important targets of terrorism, are strongly against us. Fears in areas such as economy, politics, social life and health offer important signs for the future. Trying to explain Covid-19 with conspiracy theories is an extremely erroneous approach. Addressing the issue based on certain concepts and questions will create a more accurate and qualified way.

In this study, the Covid-19 outbreak was examined with an interdisciplinary perspective. The focus has been on the effects and changes it has left on the world rather than the possibility of a bioterrorist attack. The effects and changes we encounter tell us that we need to pursue new pursuits in many life areas. However, fears caused by uncertainty and hopelessness about the future will live in humanity for a long time. It is predicted that biological and genetic studies, which have an important place in scientific development, will cause more fear and anxiety in the future. The reservations about the implementation of biological weapons production programs in secret may deepen over time. The epidemic faced by humanity will bring about significant transformations in our thoughts, feelings, actions and perspective on life. It is not yet clear when we will survive this situation. But it is a reality that life continues despite it. Although it is difficult, it is inevitable for humanity to continue its daily life according to certain principles and rules.

Starting from the concept of bioterrorism, we have sought answers to three basic questions in the issue we analyzed.

1. Is Covid-19 a Reflection of the China-US Economic Tension?
2. Is Covid-19 the Product of a New Order Attempt?
3. Is Covid-19 a Weapon Revealed as a Result of Biogenetic Research?

After the discussions on these questions, a general evaluation was made. As a result, it seems unlikely that Covid-19 is a biological attack. The atmosphere of fear and chaos keeps this thought alive. Humanity needs to turn this crisis into an opportunity and focus on important issues. An opportunity has arisen for humanity to seek new and take into account itself. Fears and concerns about biogenetic studies

and biological weapons may deepen gradually. Only time will tell what kind of developments or chaos can be experienced after the epidemic.

Giriş

Aralık 2019'da Çin'in Hubei Eyaleti Wuhan şehrinde Canlı Hayvan ve Deniz Ürünleri Toptan Satış Pazarı'nda ortaya çıktığı düşünülen Covid-19 virüsü, kısa süre içerisinde etkisini göstermeye başlamıştır. İlk etapta Çin'deki hastalar incelenmiş ve yapılan araştırmalar sonucunda mevcut virüsün daha önce görülen virüslerden daha farklı bir etki ve yapıda olduğu saptanmıştır. Solunum yollarına önemli ölçüde zarar vererek birçok insanın ölümüne sebebiyet veren virüsün hava damlacığı yoluyla daha çabuk bulaşması, enfekte olan insan sayısını günden güne artırmış ve mevcut durumun bir pandemiye dönüşmesine neden olmuştur. Yaşanan bu küresel pandemik kriz, sağlıkla birlikte sosyal, eğitimsel, politik, ekonomik, ahlaki ve daha birçok alanda yeni arayış ve tartışmalar doğurmuştur. Burada özellikle devletlerin sağlık ve ekonomi gibi alt yapılarının yetersizliği ile birlikte virüs konusunda yeterince bilgi paylaşımının ilk başlarda sağlanamaması ve Çin'in kararsız tavırları meseleyi daha da zor ve yıkıcı boyutlara taşımıştır (Üstün-Özçiftçi 2020: 143-144).

Dünyanın yeni tanıştığı virüse karşı mücadele oldukça çetin bir vaziyette başlamış ve birçok devleti hazırlıksız yakalamıştır. Yayılım hızı, tedavi süreçlerinin uzun sürmesi, tedavi süreçlerinde sağlık sistemine binen yük ve özellikle belli risk gruplarının tedavisinde yaşanan zorluk ve ölümler devlet yönetimlerini sıkı tedbirler almaya sevk etmiştir. Dünyanın değişik ülkelerinde tedbirler ve yaklaşımlar konusunda farklılıklar olsa da evde kalmanın sokakta olmaktan ve hastalığa yakalanmaktan daha makul olacağı fikri, çoğu devlet yönetimi tarafından kabul görmüştür. Bu bağlamda sokağa çıkma yasağı, iş yeri ve sosyal mekânların kapatılması, eğitim kurumlarının uzaktan eğitim ile devam etmesi, bazı meslek personelinin işlerini evlerinde yapması gibi uygulamalar karşımıza çıkmıştır.

Küreselleşen, ekonomik ve siyasi rekabetlerin hız kesmeden devam ettiği ve gerilimlerin hiç bitmediği dünyamızda bu yeni kaosun yeri ne olmalıydı? Yaşanan değişim ve virüsün salmış olduğu korku atmosferi göz önüne alındığında ilk etapta, insanlığın düşünce dünyasında biyolojik silah ve biyoterör kavramları uyanmıştır. Gözle görülmesi mümkün olmayan ve binlerce insanı yavaş yavaş ölümüne sürükleyebilen biyolojik tehlike karşısında duyulan çaresizlik ve korku, burada önemli ayrıntılardan birini oluşturmaktadır. Virüs neden çıkmış olabilir, salgın ne zaman son bulacak, dünyada yeni güç dengeleri oluşturmak için mi üretildi, korku ile sindirilen ve şekillendirilen bir toplum modelinin ön çalışması mı, kaç kişinin daha hayatına mal olacak? gibi sorular, zihinlerde canlı bir şekilde çözüm bekleyen meseleler olarak durmaktadır.

Soruları cevaplamanın kolay olmayacağı açıktır. Daha da önemlisi salgını, biyoterörist bir saldırı kabul edip tek düzlemde yorumlamaya çalışmak oldukça

eksik bir yaklaşım olacaktır. Onun dünya üzerinde bıraktığı etkiyi okuyarak yola çıkmak bu noktada ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır. Virüsün bizzat terörizm aracı olarak bir devlet ya da örgüt tarafından ortaya çıkarılmış olma hususu henüz netlik kazanmamıştır. Dünya üzerinde oluşan korku imparatorluğu ise terörizmin her daim ulaşmak istediği neticeyi vermiştir. Oluşan bu ilginç denklemde, kavramlardan yola çıkarak belli başlı meselelerin tahlil edilmesini doğru bulmaktayız ve düşünsel temelde bize fayda sağlayacağını öngörmekteyiz.

1. Terör ve Terörizme Bir Bakış

Latince “*terrere*” kelimesinden türemiş olan terör kavramı yıldırma, korkutma ve insanları dehşete düşürmek gibi anlamlara gelmektedir (Kartal 2018: 42). Birçok farklı düşünür ve disiplin tarafından çeşitli şekillerde tanımlanan terör, köken olarak insanlık tarihi kadar eski kabul edilmekle birlikte insan var oldukça devam edecek olgulardan biri olarak görülmektedir. Bazı kaynaklarca irrasyonel hareketler dizisi olarak kabul edilse de terör, aslında zayıf olan politik bir örgütlenmenin kendisinden daha kuvvetli olan politik örgütlenmeye taleplerini kabul ettirmek için, bir mantık silsilesi çerçevesinde geliştirdiği şiddet olaylarının bütünüdür. Demokratik zeminde anlaşma vasıtalarını dışlayarak ve şiddet uygulayarak toplumsal korkuyu, endişeyi, yılgınlığı ve karşıdaki gücün siyasi ve askeri zeminde mağlup olmasını hedefleyen bir strateji olarak yorumlanmaktadır (Albayrak-Çapcıoğlu 2005: 275-276). Kaos, insan hak ve özgürlüklerinin yok sayıldığı bir durum olarak terör, görünürde kendisine meşruiyet arar. Onun bu zeminde akıl, sağduyu ve adaletten uzak bir şekilde kaynağında korku, çaresizlik ve yıkıcılık taşıdığı görülebilir (Saruhan 2005: 306).

Terör ile aynı kökten gelen terörizmin ise çeşitli tanımlamalarını görmek mümkündür. Politik bir hedefe varmak için birey, halk ya da devlete yönelik sistemli şiddet faaliyetlerine başvurma olarak tanımlandığına bazı kaynaklarda rastlamaktayız (Ana Britannica 1999: 549). Onu terör kavramından ayıran husus Abdurrahmanlı'ya göre siyasi hedefler doğrultusunda, terörü sistemli bir şekilde amaç ve hedefleri olarak kabullenen ve kullanan politik bir yönelim şekli olmasıdır (2019: 96). Zafer'e göre ise siyasi ve felsefi düşünceler gibi “izm” eki ile anılmakta olsa da terörizm, bir sistemi ve ideolojiyi içermemektedir. Varılmak istenen amaca yönelik bir strateji, araç ve hareket tarzıdır (1999: 3). Tanımlamalar her ne kadar farklılık sergilese de terör ve terörizmin ağırlıklı, siyasi hedefler ekseninde şiddet kullanımını kendine hak gördüğü ve bu noktada faaliyetlere giriştiği görülmektedir (Türköz 2011: 56). Girişmiş olduğu bombalama, suikast, saldırı gibi eylemler okunduğunda aslında terörizmin, ses getirme, kendini güçlü hissettirme, gücü ile bir yerlere mesaj verme ve korku faktörünü dinç tutarak toplumları yıldırma gibi amaçlara dönük tutumları okunabilmektedir. Dünyada gelişen şartlar, küreselleşme ve değişim eksenli incelemeler yaptığımızda terörün de kendini mevcut şartlara uyarlayan; statik değil dinamik bir yapı sergileyen organizasyon olduğu görülmektedir. Daha da önemlisi terörizmin tek bir boyutla sınırlı kalmadığı,

zamanla kendini farklı vasıtalarla ifade ettiği görülmektedir. Bu noktada siber terör, biyoterör, dini terör, psikolojik terör, ekolojik terör vb. gibi yeni kavramlar gün yüzüne çıkmaktadır.

2. Gizli Bir Tehlike: Biyoterörizm

Biyoterörizm, bio (canlı) ve terrorism (terörizm) sözcüklerinin bir araya gelmesi ile oluşan bir kavramdır. Toplumların alışılmış gündelik yaşamlarını sekteye uğratmak ya da ideolojik cephede rakiplerine karşı avantaj elde etmek amacı ile zararlı biyolojik varlıkların kasıtlı olarak grup veya kitlelerde korku, hastalık ve panik yaratma amacı ile kullanılmasıdır (Yenen-Doğanay 2020: 95-96). Daha kapsamlı bir surette açıklamak gerekirse biyoterörizm, devlet yönetimleri, gruplar ya da şahıslar tarafından gerek ideolojik gerekse politik veya finansal kazanç sağlamak amacıyla hastalık yaratıcı mikroorganizma veya ürünlerinin (biyolojik silahların) insanlarda, hayvanlarda ve bitkilerde hastalık oluşturmak ve/veya ölüme neden olmak amacıyla açık veya gizli şekilde yayılması şeklinde tanımlanabilir (Kılıç 2006: 2). Biyolojik bir saldırıda hayvan, insan veya bitkileri öldürme ya da hasta etmeye yönelik kullanılan organizmalara ve onların ürettiği toksin maddelere de “biyolojik ajan” denmektedir (Kırçiçek-Arsıntaş vd. 2020: 28).

Tarihte görülen çeşitli hadiseleri incelediğimiz zaman, mücadele içinde olan toplumların rakibini alt etme adına hastalıklardan ve mikroplardan istifade ettiği, onları biyolojik bir silah olarak kullandığı müşahede edilebilir. Hastalıklı hayvan ölümlerini sulara bırakarak suyu zehirlenme ve düşmana kayıplar verdiren eski taktiklerden biridir. Asurlular’ın çürümüş çavdar üzerinde biten mantarları kullanarak düşman unsurlarını zehirlenmeleri, Kaffa Limanı’na kuşatıp ele geçirmek isteyen Tatarların vebalı cesetleri mancınıkla düşman kalesine atıp salgın çıkarmaya çalışmaları, 15. yüzyılda Latin Amerika’nın ele geçirilmesi sırasında Pizarro’nun yerli halka çiçek virüsü bulaşmış elbiseler armağan ederek kolay zafer kazanması, biyolojik saldırı konusunda tarihe düşülecek notlardan birkaçıdır (Yüksel-Erdem 2016: 205-206).

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında gelişen Soğuk Savaş döneminde birçok ülkenin biyolojik silah konusunda önemli bir yol kat ettikleri ve bu alanda endişe verici çalışmalara ulaştığı tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse; Japonya’nın 731. Birim adı ile anılan kimyasal ve biyolojik silah üretim birimi, Mançurya’da binlerce Çinlinin ölümüne sebebiyet vermiştir. ABD, 1942 yılında kendi biyolojik silah programını başlatmış ve 1969 yılında mevcut durumu sonlandırdığını ifade etmiştir. SSCB de ideolojik çatışmaların yoğun yaşandığı dönemde boş durmamış, 60.000 çalışmanı ile dünya üzerinde en fazla biyolojik silah araştırmacısı ve bilim adamını himaye eden Sverdlovsk Üretim Merkezi’ni kurmuştur (Kiremitçi 2014: 36-37).

Uluslarda görülen bu rekabet ve silahlanma yarışı aslında dikkatlerimizi bir yöne odaklamaktadır. Her ne kadar dünyada diğer uluslarla, komşu devletlerle barış içinde yaşama düşüncesi makul görülse de ekonomik, siyasi, askeri, coğrafi ve daha nice alanda yaşanan çıkar çatışmaları ve güvensiz tutumlar gerilimleri artırmaktadır. Artan gerilimler de üstün olma yarışında kullanılan vasıtaları çeşitlendirmektedir. Savaş esnasında kendi güç kaybını en aza indirme ve karşı tarafı yoğun bir şekilde yıpratma, imha etme ve teslim alma stratejisi, daha güçlü silahların meydana getirilmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim ilk defa II. Dünya Savaşı'nda denenilen, binlerce insanın ölümüne sebep olan ve Japonya'yı teslim olmaya zorlayan atom bombası bunun en güçlü kanıtıdır (Gölçek 2019: 290-291). Bakteri, virüs, mantar hücresi gibi mikro biyolojik canlıların da bulaşıcı hastalıklara ve salgınlara sebebiyet vererek binlerce insanı öldürmesi, üretim maliyeti olarak diğer silahlar gibi maddi kaynağı çok fazla gerektirmemesi, üzerlerinde çalışılıp yoğunlaşılmasına neden olmuştur denebilir.

Çatışma ve terörizm çerçevesinde meseleyi ele aldığımızda devletlerin biyolojik silahlara yönelmesinin özünde, güvensizlik ve korku barındıran bir yaklaşımın da ayak izlerini bulmamız mümkündür. Coğrafi konum ve tarihi hafıza, çoğu zaman komşularla ilişkiler iyi olsa bile onlara şüphe ve çekince ile yaklaşmayı gerektirir. Kendisine ait olanı, komşusunun istila etme ve ele geçirme duygusuna kapılacağı inancı bu noktada önemli bir köşe taşıdır. Etrafında yaşamakta olan komşu devletlerin bu yönde bir niyete sahip olacağı düşüncesi, devlet yönetimlerini doğal olarak korku temelli bir savunma durumuna geçirmektedir ve karşıdan gelebilecek ataklara karşı kendilerini hazırlamalarına önayak olmaktadır (Passig 2010: 62-63).

İlk olarak devletlerarası rekabet ve savaşlarda öne çıkan biyolojik silahların, zaman içerisinde terör örgütlerini de cezbediği görülmektedir. Örneğin El-Kaide'nin mücadelesinde KİS kullanımını meşru sayması ve bazı bilim adamlarını kiralayarak 1990'lı yılların sonuna doğru şarbon üretimine yönelmesi bu bağlamda zikredilebilir. 2001 yılında 11 Eylül Saldırısı sonrası yaşanan şarbonlu mektup eylemleri de bu hususta önemli ayrıntılardan biridir (Kiremitçi 2014: 38-41). Küreselleşme ile birlikte gelişen ve değişen dünyaya ayak uydurmaya çalışan örgütler, aslında başvurdukları yeni silah ve mücadele yollarıyla statik değil dinamik bir yapıda olduklarını ve amaçlarına ulaşmak için her yolu deneyebileceklerini bizlere göstermektedir. Bu da onlardan gelebilecek saldırılara karşı daha temkinli ve uyanık olmayı gerektirir. Biyoterörizmin terör örgütleri eli ile değil de onları destekleyen ya da terör ruhunu taşıyan devlet yönetimlerince yapılması, içinden çıkılması zor bir denklemi karşımıza çıkarmaktadır. Daha da önemlisi salgın ve biyolojik saldırıların meydana getirdiği korku ve paniğin teröre hizmet edebilme potansiyeli, akıllarda yeni soru işaretlerini doğurmaktadır. Meseleyi daha iyi anlama adına, Covid-19 salgınının tesirlerinin tahliline başlamak bu noktada elzem gözükmektedir.

3. Dijital Çağın Korkunç Salgını: Covid-19

2019 yılı Aralık ayında Çin'in Hubei Eyaleti'ne bağlı Wuhan şehrinde ortaya çıkan virüs, hasta bazı kişilerin benzer belirtileri vermesi ve giderek ağırlaşması neticesinde yapılan araştırmalar sonucu tanımlanmıştır. Kısa bir süre içerisinde mevcut şehri etkisi altına alan virüs, hızlı bir yayılım göstermiş ve şehir karantinaya alınmıştır. Her ne kadar, şehrin dış dünya ile bağlantısı kesilmeye, tedbirler alınmaya çalışılmış da virüs diğer şehirlere sıçramış ve öncelikle Çin üzerinde bir korku dalgası başlatmıştır. İlerleyen günlerde virüsün etkilerinin diğer ülkelerde de görülmeye başlanması, Dünya Sağlık Örgütü'nü pandemik bir süreç konusunda alarm durumuna geçirmiştir (Budak-Korkmaz 2020: 62).

İnsanların maske ile sokaklarda dolaştığı, hasta olmamak için evlerine kapandığı, uluslararası hareketliliğin bir müddet aksadığı, en yakınından virüs kapma korkusunun hakim olduğu bir atmosfer, ilk başlarda ancak bilim kurgu filmlerinde görülebilecek cinsten olsa da sonunda realite olarak karşımızdadır. Böyle bir ana tanık olma daha önce bizlere sorulsaydı muhtemelen gülüp geçmiş olurduk. Gelinek nokta ise durumun ciddiyetini tahlil etme açısından adeta şapkayı önümüze koyup düşünmeye başlamamız gerektiğimizin mesajını vermektedir. Binlerce insanın ölümüne sebep olan, bedenlere zarar veren, iş yerlerinin kapısına kilit vurduran, ekonomileri durma noktasına getiren, istediğimiz yerde gönlümüzce eğlenmeyi ve gezmeyi kısıtlayan ve gündelik rutinleri özgürce yapabilmeyi dahi etkileyen bu korku atmosferi nasıl okunmalıydı? Meseleye hangi cepheden bakılmalıydı? Siyasi ve ekonomik rekabet mi, biyolojik kötülük peşinde olanlar mı, sindirilmiş ve kapanmış bir toplum deneyimi isteyen küresel efendiler mi, dünya nüfusunu hastalık ile azaltma projesi peşinde koşanlar mı ya da yeni bir güç dengesi oluşturmak isteyen Çin Halk Cumhuriyeti mi buna sebep olmuştu? Mevcut sorular derin bir girdap oluşturuyor olsa da, olayın komplo teorisi boyutları ortaya çıkırsa da insanlığın yaşamış olduğu korku ve salgının meçhuliyeti canlılığını korumaktadır.

Bu konuda ortaya çıkan birkaç teori üzerinden meseleyi analiz etmeye çalışmak, fikir sunması açısından ehemmiyet arz etmektedir. Şimdi ilgili noktalara değinerek meseleyi tahlil etmeye başlayalım.

3.1. Covid-19 Çin-ABD Ekonomik Geriliminin Bir Yansıması mı?

Dünya üzerinde ekonomik güç ve rekabet dengelerini okuduğumuzda, son yıllarda Çin ve ABD arasında yaşanan gerilim ve mücadeleleri görmemek neredeyse imkânsızdır. 2018 yılından itibaren iki ülkenin birbirine karşı giriştikleri ticari hamleler ve restleşmeler adeta bir ticaret savaşına dönmüş ve dünya ekonomisinin liderliğine sahip olma çabası, iki ülkenin kavgasını motive eden ana unsurlardan biri olarak önümüzde yer almıştır (Kaya 2019: 22).

Salgından kısa bir süre sonra Amerikan yönetiminin Çin'i, salgını örtbas edip dünyadan gizlemekle suçlaması ve Dünya Sağlık Örgütü'nü de onların kuklası olmakla yargılaması dikkatimizi çekmektedir (Coronavirus: Trump accuses...

2020). Salgınla birlikte yaşanan ekonomik yavaşlama ve kapanma, şüphesiz dünya ekonomisinin başını çeken ABD üzerinde önemli bir sarsıntı oluşturmuştur. Bu duruma sebep olan salgının kaynağının Çin olması ise politik manada kullanılmaya müsait bir malzemenin oluştuğunu düşündürmektedir. ABD'nin tavır ve tutumlarına karşı refleks geliştiren Çin yönetimi ise açık ve şeffaf davrandıklarını belirterek Dünya Sağlık Örgütü'ne düzenli bir şekilde eldeki verileri sunduklarını, dünyaya karşı sorumluluklarının bilincinde olarak üzerine düşeni yaptıklarını dile getirmektedir (China's defense at... 2020).

Çin'in dışındaki ülkelere de salgının yayılması dünya pazar ve piyasalarında ciddi endişeler doğurmuş, belirsizlikler yaratmış ve yatırımcılar açısından büyük bir düşüş ve açmaz oluşturmuştur (Sansa 2020: 30-32). Ekonomilerde yaşanan belirsizlik ve krizin hem devlet yönetimleri hem de fertler açısından oluşturacağı riskler dikkate alındığında, dünyanın süper gücü ve finans merkezi Amerika'nın mevcut duruma sert reaksiyon göstermesi bulunduğu konum itibari ile makul görülebilir. Salgın konusunu öne sürerek mevcut ABD yönetiminin ekonomide görülen bazı istikrarsızlıkları "kötü düşman" algısı ile örtbas etmeye çalıştığı da düşünülebilir. Hatta bazı ülkelerin ekonomilerinde var olan ve daha da derinleşen problemleri salgına yüklediği de ihtimal olarak karşımıza çıkabilir.

Çin yönetimi gerçekten rekabet içerisinde olduğu dünyaya karşı bir virüs üretmiş olabilir miydi? Bu soruya ilk etapta "evet" cevabını verebilmek oldukça güçtür. Nitekim salgının ilk ağır dalgasını yaşayanların kendileri olması bu konuda onlara iyi niyetle bakmamız gerektiği yönünde bir kanaat uyandırmaktadır. Diğer yönden ise salgını büyük oranda kontrol altına almaları, hastalık tanı kitlerini oluşturup dünya ülkelere satmaları, hastalığın tedavisinde etkili olan anti viral ilaçları pazarlamaları ve ilk aşığı geliştiren ülkelere biri olarak dünyaya sunmaları akıllarda soru işaretleri meydana getirmektedir. Bu soru işaretleri sebebiyle Çin'in, salgın konusundaki rol ve pozisyonu uzun yıllar tartışılacak bir vaziyet sergilemektedir.

Dünya ekonomisinde yaşanan belirsizlik ve kaosla birlikte, kitlelerin yaşadığı gelir elde etme zorluğu ve aç kalma korkusu bu açıdan önemli endişe kaynaklarından biri olarak belirlemektedir. Yönetimlerin salgının kontrolü için özellikle ekonomi çarkında önemli yer tutan iş mekânlarını kapatması ve halkına bu süreç içerisinde ihtiyaçlarını gördürecek kadar destek sunamaması yeni gerilimlerin de habercisi olarak karşımızda yer almaktadır. Açlık ve yokluk yaşayan kitlelerin ise ilerleyen zamanlarda nasıl davranacaklarını hesaplamak zor olmayacaktır. Nitekim ABD'de yaşanan yağma olayları ve buna karşın alınan tedbirler önemli bir ipucu olarak karşımızdadır (Covid-19: New York... 2020). Biyolojik bir felaketin neticesi olarak ortaya çıkan yokluk ve yoksulluğun, bireyleri terörize etme ve anarşist eylemlere yönlendirme olasılığı akıllarda önemli sorular doğurmaktadır. Terörize olan veya anarşizme kayan kitlelerin ortaya çıkması, güvenlik ve gelecek temelinde daha derin korkular yaratacaktır ve yaşanan krizi

daha da derinleştirecektir. Güvenlik meselesini çözmede aciz kalan yönetimler şüphesiz, toplum nezdinde hem samimiyetlerini hem de otoritelerini kaybedebilirler. Yağma olaylarının yoğun bir şekilde görüldüğü ABD'yi bu noktada iyi takip etmek ve zaman içerisinde yaşayacaklarını gözlemlemek oldukça önem arz etmektedir.

3.2. Covid-19 Yeni Bir Düzen Denemesinin Ürünü mü?

Salgın sonrası, dünyanın durumuna göz attığımızda önemli toplumsal değişimlerin yaşandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Virüsün özellikle hava damlacığı yolu ile bulaşması netleşince, mücadelede en etkili yolun kapanma olduğu Dünya Sağlık Örgütü'nce ifade edilmiştir. Kapanma ile birlikte insanların gündemine, fiziksel temastan uzak olma, evde kalma, mecbur kalmadıkça sokağa çıkmama, maske ile dolaşma, hijyene azami özen gösterme gibi kavramlar girmiştir. Özellikle insanların sosyal hafızalarında önemli bir yarılma oluşturan salgın, insanı bir yandan yaşadıkları ile yüzleştirip gerçekler dünyasını kavratmaya çalıştırırken diğer yandan adeta bir simülasyon içindeymiş gibi terennüm ettirmektedir (Karakaş 2020: 552). Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölgesi Direktörü'nün fiziksel iyi oluş kadar ruhsal iyi oluşun önemine vurgu yapması da salgının sosyolojik etkilerinin yanı sıra psikolojik etkilerinin de önemli bir cephe oluşturduğuna işaret etmektedir (Dünya Sağlık Örgütü... 2020).

Psikolojik ve sosyolojik etkilerinin yanı sıra, karantina günlerinde eve hapsolmuş bireylerin düşünce dünyalarında özellikle ekonomik anlamda yaşanan kaygıların ve belirsizliklerin önemli bir yer işgal ettiğini daha önce ifade etmiştik. Devletlerin baş edemediği ve halkına sahip çıkamadığı bir kriz sonrası acaba dünya üzerinde yeni bir ekonomik model mi kurulmalıydı? Ya da soruyu değiştirip soralım. Virüs, neoliberalizm ve onun tıkandığı noktaları aşikâr edip yeni bir yol çizmemizi mi söylüyor? Kapitalizmin yaşadığı kriz bu salgın süreci ile daha da mı netleşti? Özellikle sosyalist cephenin bu noktada, tıkanan ekonomi, açlık ve temel ihtiyaçları temin etmekten uzak kalan yönetim tezlerinden hareketle yeni bir düzenin oluşması gerektiği yönünde yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır (Somay 2020: 44). Yönetim şekillerini değiştirmese de salgın, sosyal dayanışmayı arttırabilir ve daha cömert sosyal refah programlarının yönetimlerce ele alınmasını sağlayabilir (Gökten 2020: 24).

Meselenin ilerleyen kısmında, önümüzde bir başka problem daha belirlemektedir. Özellikle elden ele dolaşan ve virüsün yayılımında önemli bir amil olduğu düşünülen kâğıt ve metal paraların durumu oldukça tartışmalı bir boyut teşkil etmiştir. Hasta olmama düşüncesi ile paradan olabildiğince uzak durmaya çalışmanın e- ticareti ne ölçüde arttırmış olduğu hem rakamlardan hem de gözlemlerden anlaşılmaktadır. Sanal boyutta gerçekleşen banka ve ödeme işlemlerinin giderek yaygınlaşması, kripto para yaklaşımının ilerleyen zamanlarda daha da önem kazanacağını düşündürmektedir (Demirdöğmez-Yaş vd. 2020: 137-

139). Ekonomik bir öngörü olsa da konunun bu boyutlarda tartışılmaya başlanması, gelecek adına önemli sinyaller vermektedir. Kâğıt veya metal paranın olmadığı bir düzene insanlığın ne ölçüde uyum sağlayabileceği ise tamamen meçhul gözükmektedir. Alanı uzmanı olmayanların sürekli maruz kalacağı bu rakamlar, tablolar, grafik ve istatistikler, salgın ve sonrasına dair algımızı “sembolik” ve “sanal” bir algıya dönüştürme tehlikesini barındırmaktadır (Doğan 2020: 229).

Eğitim ile ilgili yaşanan gelişmelere baktığımızda, mekân kavramının ortadan kaldırıldığı, birebir ilişkilerin olmadığı, öğretmen ve öğrenci münasebetlerinin sanal âlem üzerinden kurulmaya çalışıldığı uzaktan eğitim yaklaşımı önemli bir köşe taşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Salgının gelecek ve eğitim üzerindeki tesirleri yeni bir tartışmanın fitilini ateşleyebilir. Endişeler ve belirsizlik ekseninde meseleyi okuduğumuzda, okulsuz bir eğitimin mümkün olup olmadığı sorusu akıllarda yer etmektedir. Daha da önemlisi, uzaktan yürütülmeye çalışılan eğitim ve öğretimin ne ölçüde başarı sağlayacağı meçhul bir durum arz etmektedir. Ölçme ve değerlendirme süreçlerinin askıya alındığı, fırsat eşitliğinin herkese sunulmadığı, sorunları yüz yüze çözüme imkânının kalmadığı, öğrencilerin sosyal çevreden ve arkadaş grubundan soyutlandığı eğitim yaklaşımı, ileride doğabilecek sorunlar için bir yol haritası çizilmesini zorunlu kılmaktadır. Krizin eğitimde bir sorgulama ve dönüşüm için fırsat olup olmadığı da ele alınmalı, eğitim konusunda acil durumlar için bir eylem planı oluşturmanın önemi dikkatle tetkik edilmelidir (Özdemir 2020: 240). Değerlerin aktarımında aileden sonra en büyük rolü oynayan okulların saf dışı olması, belki de bazı temel değerlerin kuşaklara kavratılıp aktarılmasını zor ve imkânsız hale getirecektir. Okulsuz ve değerlerden uzak bir anlayış, öğretim boyutunu karşılarsa da eğitim boyutunu tam manası ile karşılamakta zorlanacaktır. Bireye kendi gerçekliğini ve içinde yaşamış olduğu toplum gerçekliğini kavratan rehberin yani öğretmenin, öğrencisinin yanında olamayışı, duyguları ile ona yol gösteremeyişi, bazen sözden daha etkili olan bakış ve dokunuştan yoksun oluşu, önemli eğitim sorunlarını doğuracak gibidir (Özdemir 2020: 239). Bu hususun eğitimde açacağı yaraları ancak ilerleyen zamanlarda normale dönüş yaşandığında tahlil etme imkânı bulacağımız öngörülmektedir. Mekân ve eğitimciden uzak bir şekilde yaşatılmaya çalışılan eğitimin, salgın nedeni ile bu halde devam etmesi makul görülse de yeni bir model oluşmuştur ve bu da haklı olarak “okulsuz bir eğitim denemesi için fırsat mı doğdu?” sorusunu akıllara getirmektedir.

Salgın ve hastalık korkusunun özellikle dönüşüme neden olduğu konulardan biri de çalışma tarzları ve meslekler üzerindeki etkisidir. Kamu kurumları ve özel kuruluşlarda esnek çalışma kavramı ile iş yerine gitmeden, mesleğini evinden icra etme yaklaşımı daha da öne çıkmıştır (Günay-Torgalöz 2020: 406). Olumlu ve olumsuz boyutları ile karşılaşılsa da bu durum, özellikle bilgisayar ve web tabanlı hizmet verebilmeye müsait meslekler üzerinde önemli tesirler yaratmıştır. En önemli iş toplantılarının ve görüşmelerin dahi web programları aracılığıyla

yapılmaya başlandığı, mekâna bağlılığın büyük oranda azaldığı bir yol açılmış durumdadır. Mekândan ve toplumdaki uzaklaşmanın, bizleri sanal âlemin içine daha çok çekmiş olması ayrı bir tartışma konusu olarak kenarda durmaktadır.

Yıllar önce, internetin geleceği hakkında ortaya atılan fütürist fikirleri makul bulmayan şu eleştirileri gözden geçirmeyi ehemmiyetli bulmaktayız.

“Bazıları da insansız şehirler tasavvur etti. Fütüristler, internet üzerinden yapılacak telekonferansın yüz yüze iş toplantılarını gereksiz kılacağını ve böylece evden ofise gidip gelmelere gerek kalmayacağını tahmin ettiler. Hatta insanlar ofislerinde değil de evlerinde çalışacaklarından, şehirler büyük ölçüde boşalacak, hayalet kasabalar haline geleceklerdi. Benzer şekilde, bütün günlerini kanepelerinde uzanarak geçiren, bilgisayarlarındaki internet üzerinden dünyayı dolaşan, turistik yerleri seyreden miskinlerin, yani siber-turistlerin arttığını görecektik. Ayrıca, alışveriş işini bilgisayar farelerine bırakan " siber-alışverişçiler" görecektik; büyük alışveriş merkezleri iflas edeceklerdi. Siber-öğrenciler tüm üniversite derslerini, gizlice video oyunları oynarken ve bira içerken, internette alacaklardı. Üniversiteler ilgi eksikliğinden kapanacaklardı” (Kaku 2011: 15).

Gerçekleşmesi birçok insan için makul görülmeyen ve hayal ürünü olarak nitelendirilebilecek meseleler, Kaku tarafından eleştirilmiştir. Bugün gelinen noktada ise paragrafta belirtilen olaylardan bir kısmının gerçekleştiğine şahit olunmaktadır. İnternetin ilerlemesinin değil de salgının bunlara sebep olması belki de bizleri en çok şaşırtan noktadır. İlgi eksikliğinden olmasa da okullar kapanmış ve siber âlemde eğitim almaya çalışan öğrenciler karşımızda yer almıştır. Eşyaya fazla temas etmenin hasta olma korkusunu artırması internet üzerinden alışverişini yoğunlaştırmıştır. Toplantılar için, çok mecbur kalınmadıkça insanların bir araya gelmediği bir yaklaşım sergilenmeye başlanmıştır. Salgının ilk zamanlarında ise sokağa çıkma yasakları ile birlikte şehirler adeta bir hayalet dönüşmüştür.

Bütün bunlar birlikte okunduğunda geleceğe dair korku ve endişelerimizin yersiz olmadığı görülmektedir. İstemsiz bir şekilde kendimizi içinde bulduğumuz bu kriz, haklı olarak yeni bir düzenin oyuncularını olup olmadığımızı sorgulamayı gerektirmektedir. Maruz kaldığımız durumun insan benliğindeki etkilerini algılayabilmek ve meydana getirdiği tahribatları düzeltebilmek uzun bir zaman alacak gibi durmaktadır.

3.3. Covid-19 Biyogenetik Çalışmalar Neticesinde Ortaya Çıkan Bir Silah mı?

Yüzden fazla ülkenin bir araya gelerek imzalamış olduğu, 1972 yılında üzerinde anlaşmaya varılan Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (BWC), dünya üzerinde biyolojik silah mücadelesini kontrol altına almak için planlanmıştır. Birçok ülkenin bu anlaşmaya uyarak biyolojik silah üretimini, onları bulundurmamayı ve stoklamayı yürürlükten kaldırmış olduğu düşünülmektedir. Ülkelerin mevcut silah üretim

laboratuvar ve tesislerini daha sonra saldırı yerine savunma amaçlı tedbirler için kullandığı bu noktada ihtimal dâhilinde değerlendirilebilir. Anlaşmanın denetim hükmünün oldukça zayıf olması ise bu alanda yapılan çalışmaların gizlice yürütüldüğüne dair şüpheleri canlı tutmaktadır (Kaya 2020: 253-254). Dünya devletlerinin biyolojik çalışmalarını silaha dönüştürme çaba ve niyetlerinin olup olmadığı halen daha net bir şekilde cevap bulamamıştır.

Salgının ilk olarak Çin'in Wuhan şehrinde bir hayvan pazarından çıkmış olma ihtimalinin değerlendirilmesi ve viral araştırma laboratuvarının bu bölgede olması akıllarda bazı soru işaretleri doğurmaktadır. Virüs gerçekten mutasyonun mu bir ürünüydü, araştırma laboratuvarında üretilip bilinçli bir şekilde dünyaya salınan biyolojik bir silah mıydı, üzerinde çalışılan bir virüsün istemsiz şekilde laboratuvardan dışarı sızması mıydı, dünya nüfusunu azaltmaya çalışan derin bir projenin ayağı mıydı? gibi sorular ilk etapta insanlığın aklına gelenlerden bazılarıdır. Özellikle ABD'nin ve bazı medya organlarının yargılayıcı tavrına baktığımızda kafa karışıklığının önemli bir boyutta olduğu anlaşılmaktadır. Virüsün viroloji laboratuvarında üretildiğine dair iddialar ve bu ekseninde gerçekleşen tartışmalar önemli bir köşe taşı teşkil etmektedir (Inside the Chinese... 2020).

Küresel mücadelede önemli bir güç ve aktör konumunda olan Çin'in biyolojik silah niyeti ile bu işe sarılmasının makul bir açıklamasını bulmak zor görünmektedir. Öncelikle silah olarak üretilen biyolojik ajanların, ülkelerin kendi topraklarından ziyade düşman topraklarında yayılması önemli ve gereklidir. Çin'in bunu öncelikle düşman gördüklerine karşı kullanması gerekirdi. Nitekim bir savaşta sizden önce karşınızdaki düşmanların zayıflaması elzemdir. Ama süreç önce Çin'i, ardından dünyanın geri kalanını etkilemeye başlamıştır. Yani ilk yıkıcı ve sarsıcı darbeler Çin'i vurmuştur. Mutasyon veya üzerinde çalışılan bir virüsün sızma ihtimali bu noktada ağır basan seçenekler olarak öne çıkmaktadır. Virüsler üzerinde yapılan çalışmaların ise etik, genetik ya da kötülük boyutu henüz bizlere net değildir. Baskıcı ve koruyucu bir tutum sergileyen Çin yönetiminin tavrı, bu noktada bazı ayrıntıların aydınlatılmasını zorlaştırıyor gibi görünmektedir.

Virüsün üzerinde en çok etki göstermiş olduğu yaş grubuna baktığımızda, yaşlı ve kronik hastalığı bulunan nüfusun ön planda olduğu görülmektedir (Altın 2020: 50-52). Yaşlı ölümleri ve tedavi süreçlerinde yaşanan zorluklar göz önüne alındığında, nüfus patlamasını önlemek veya yaşlı nüfus artışını engellemek için planlanmış bir kurgu karşımızda olabilir miydi? Son yıllarda artan dünya nüfusu, birçok ülkenin dinamik nüfusunun azalıp yaşlı nüfusunun oransal olarak artması, gelecek adına bir kaygı oluşturmaktadır. Hem sosyal hizmetler, hem ekonomi hem de üretim sahaları ve kaynaklar konusunda yaşanan tedirginlikler gün geçtikçe devletlerin demografik konulara daha da eğilmesine sebep olmaktadır. Nüfus artış hızı düşse de ortalama ömür süresi uzamakta ve nüfus da kademeli olarak artmaktadır. Dünyanın yoğun bir şekilde kaynaklarını tükettiği günümüzde,

kaynakların tüm insanlığa önümüzdeki on yıllarda yetip yetmeyeceği bir kaygı konusudur ve önemli korkular doğurmaktadır (Friedman 2009: 81-85). Bu korkunun yansması olarak özellikle, yaşlı nüfusu hastalıkla azaltacak bir plan ne kadar mantıklı durmaktadır? Kronik rahatsızlığı olsun veya olmasın genç nüfustan da ölümler yaşanması bu tezi zayıflatmaktadır. Genetik bilimi ve hastalıklar üzerinde yapılan çalışmalar her ne kadar ileri gitmiş, bazı genler izole edilmiş ve öldürücü mikro organizmaların üretimi kolaylaşmış olsa da belli bir yaş grubunu hedef alıp öldüren virüs türlerinin üretilme ihtimali zayıf görünmektedir.

Hastalığın tedavi sürecinde önemli bir ayak olan aşı meselesi de güncel tartışmaların önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. Birçok ülke tarafından aşilar geliştirilmekle birlikte hangisinin en güvenilir olduğu konusu belirsizliğini korumaktadır. Daha da önemlisi aşının genetik yapılarımızda bir değişim ve dönüşüme yol açacağı korkusu ve de çip içererek insanların takip ve kontrol edilmesini kolaylaştıracağı söylentileri kaotik bir zihin süreci oluşturmaktadır. Henüz mikro çipli aşiların üretildiğine dair somut veriler elde mevcut olmamakla birlikte, birçok tıp ve genetik uzmanınca bu durum bir komplo teorisi olarak algılanmaktadır. Her insana çip takılmasını mümkün kabul etsek bile maliyet boyutu ayrıca düşünüldüğünde, böyle bir olayın makul olmadığı öngörülebilir (Aşı ile insanlara... 2020). Bilim kurgu filmlerini aratmayacak tezlerin öne sürülmesi, teknoloji çağındaki gelişmeler karşısında duymuş olduğumuz endişelerin bir dış yansması gibi gözükmektedir. Hastalığın son bulması için kilit bir noktada duran aşılama süreci de bu komplo teorisi nedeniyle çeşitli engellere takılmaktadır (Dünya bunu konuşuyor... 2020). Aşı karşıtlarınca da kendisine destek bulan teori uzun müddet gündemde kalacak gibi görünmektedir.

Sonuç

Çin'den başlayarak dünyaya yayılan Covid-19 virüsünün dünya ve geleceğimiz adına doğurmuş olduğu tartışmalar halen canlı bir şekilde sürmektedir. Neden, nasıl ve niçin soruları ekseninde yaşanan kafa karışıklıklarını çözümlenmek oldukça güç bir vaziyet sergilemektedir. Günümüzde teknolojik ve bilimsel anlamda yaşamış olduğumuz ileri seviye ve bilgi edinme süreçlerindeki yoğunluk, korku teması ile bütünleştiğinde ortaya karışık bir denklem çıkmaktadır. Bilgilerdeki yoğunluk, karmaşıklık ve çarpıtma gibi hususlar da denklemin çözümünü zorlaştırmaktadır. Denklem her ne kadar zor olsa da süresini bilemeyeceğimiz bir salgın ve ölüm korkusunun gölgesinde yaşamaya mahkûm olduğumuz bir yaşam tarzı apaçık ortadadır.

Psikolojik, sosyolojik, ekonomik, siyasi ve daha nice alanda etkisini uzun süre üzerimizden atamayacağımız bu atmosferin, bir biyoterör saldırısı olarak ortaya çıkmış olma ihtimali güç görünse de vermiş olduğu neticeler okunduğunda terörün önemli beslenme kaynaklarından biri olan korkuyu ortaya çıkardığı görülmektedir. Ölüm korkusu, hastalanma korkusu, işini ve mesleğini kaybedip aç

kalma korkusu, özgürce dilediklerini yapamama korkusu, ekonomik kayıplar yaşama korkusu ve gelecek korkusu bunlardan bazılarıdır. Korku tesiri ile toplumun bir kesiminin terörize olma durumu ise ihtimal dâhilindedir. Bazı ülkelerde yağma faaliyetlerinin görülmüş olması, salgını kontrol altına alma adına sıkı tedbirlere yönelen hükümetlerin protesto edilişlerinde büyük sokak eylemlerinin baş vermesi önemli birer ipucu olarak karşımızdadır.

Yaşanan salgın, küresel yeni bir düzeni beraberinde getirecek mi? sorusunu cevaplamak şu an için kolay gözükmemektedir. Hayatın birçok alanında değişim yaşansa da salgın dönemindeki uygulamaların bir kısmının salgından sonra rafa kalkacağı rahatlıkla söylenebilir. Burada asıl önemli olan nokta ise salgının sebep olduğu krizin, bir sorgulama ve güncellemeye bizleri yönlendirmesidir. Günlük hayatın ve iş düzeninin kökten sarsıldığı salgında özellikle ekonomik konularda yaşanan zorluklar, hem devletlerin kriz karşısındaki önlem ve tutumlarının hem de mevcut kapitalist ekonomi anlayışının sorgulanmasını zaruri kılmıştır. İnsanların daha önce çok fazla önemsemediği günlük rutinlerin dahi salgından sonra bir özlem şekline dönmesi, insanlık üzerinde bir iç muhasebe yapmanın yolunu açacaktır. Sağlıklı ve özgür bir şekilde günlük hayatı yaşamanın, rekabet ve ekonomik kazançlardan daha evla olduğu insanların benlik ve şuurunda önemli ölçüde yer bulacaktır. Düzenin değişip değişmeyeceğini ise afaki komplo teorileri değil zaman ve hastalığın tedavi sürecinde yaşanan gelişmeler belirleyecektir.

Salgının sonrası yaşanan korku, gerilim ve kaygılar, biyolojik ve biyogenetik çalışmaları tekrar sorgulamamızı gerekli kılmaktadır. Devletlerin ya da araştırmacıların etik ilkelere ne ölçüde uydıkları ve bu konuda ne kadar şeffaf oldukları tekrar gözden geçirilmeyi beklemektedir. Mikrobiyolojik araştırmalara ve genetik çalışmalara öncü olan laboratuvarların ne ölçüde güvenliğe sahip olduğu da dünyanın gündeminde yer etmeye başlayacaktır. Ülkelerin biyolojik silah üretim çabasında bulunup bulunmadıklarına dair kafa karışıklığı tekrar gün yüzüne çıkmıştır ve bu durum yarınlar için endişeleri artıracaktır. Çin, sadece bir başlangıç olarak sahnede yerini almıştır fakat ilerleyen zamanlarda benzer salgınların başka ülkelere yayılarak dünyaya dalga dalga yayılması ihtimal dâhilindedir. Biyolojik tehdit ve korkuların ise uzun bir müddet zihinlerimizden silinmeyeceği, sosyolojik, psikolojik ve daha nice alanda bizlere olan etkilerinin devam edeceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Abdurrahmanlı, Elvin (2019). “Küreselleşme Olgusuyla Birlikte Büyüyen Terörizm”. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1): 93-118.
- Albayrak, Ali-Çapcıoğlu, İhsan (2005). “Güvenlik-Özgürlük İkileminde Teröre Yönelik Tutumlar”. *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 7 (20): 275-290.
- Altın, Zeynep (2020). “Covid-19 Pandemisinde Yaşlılar”. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30: 49-57.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi (1999). İstanbul: Hürriyet Matbaacılık.

Aşı ile insanlara çip takmak mümkün mü? Bill Gates insanlara neden çip taksın? (2020). Kronos34. <https://kronos34.news/tr/asi-ile-insanlara-cip-takmak-mumkun-mu-bill-gates-insanlara-neden-cip-taksin/> [28.12.2020].

Budak, Fatih-Korkmaz, Şerif (2020). “Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği”. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 1: 62-79.

China's defense at WHO: ‘Virus doesn’t respect borders’ (2020). Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/chinas-defense-at-who-virus-doesn-t-respect-borders-/1845316> [20.12.2020].

Coronavirus: Trump accuses WHO of being a 'puppet of China' (2020). BBC. <https://www.bbc.com/news/health-52679329> [20.12.2020].

Covid-19: New York'ta mağazalar yağmalamaya karşı önlem alıyor (2020). Euro News. <https://tr.euronews.com/2020/03/30/covid-19-olenlerin-sayisinin-bine-yaklastigi-new-york-ta-magazalar-yagmalamaya-karsi-onlem> [23.12.2020].

Demirdöğmez, Mehmet-Taş, H. Yunus vd. (2020). “Koronavirüs’ ün (Covid-19) E-Ticarete Etkileri”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16 (29): 125-145.

Doğan, Mehtap (2020). “Coronavirüs Bunalımı ve Makineleşme Kaygısı”, *Corona Sonrası Dünyaya Bakış*. ed. H. Haluk Erdem. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Dünya bunu konuşuyor! Koronavirüs aşısıyla çip... (2020). Milliyet. <https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-dunya-bunu-konusuyor-koronavirus-asisiyla-cip-6380172/1> [28.12.2020].

Dünya Sağlık Örgütü uyardı: Salgınla mücadelede akıl ve ruh sağlığınıza dikkat edin (2020). Euro News. <https://tr.euronews.com/2020/03/26/dunya-saglik-orgutu-uyardi-salginla-mucadelede-akil-ruh-sagligina-dikkat-edin-bagisiklik> [22.12.2020].

Friedman, George (2009). *Gelecek 100 Yıl*. çev. İbrahim Şener, Enver Günsel. İstanbul: Pegasus Yayınları.

Gökten, Yeliz (2020). “Covid-19 Sonrası Dünya Sistemi: Yeni Bir Hegemonik Çevrim (mi?)”. *Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (2): 19-32.

Gölçek, Şeyda (2019). “Nükleer Silahların Adil Savaş Kuramındaki Yeri: Hiroşima ve Nagazaki Örneği”. *Fiscao Economia International Congress on Social Science*. Ankara.

Günay, Eylül-Torgalöz, Alev. (2020). “Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Uzaktan Çalışma ve İstihdamdaki Dönüşüm”. *Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi*. Online.

- Inside the Chinese lab central to the search for the coronavirus' origin (2020). NBC.
<https://www.nbcnews.com/news/world/inside-wuhan-lab-center-coronavirus-storm-n1236254>
- Kaku, Michio (2016). *Geleceğin Fiziği*. çev. Yasemin Oymak, Hüseyin Oymak. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık.
- Karakaş, Mehmet (2020). “Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40 (1): 541-573.
- Kartal, A. Birol (2018). “Uluslararası Terörizmin Değişen Yapısı ve Terör Örgütlerinin Sosyal Medyayı Kullanması: Suriye’de DAESH ve YPG Örneği”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14 (27): 39-77.
- Kaya, H. Ekber (2020). “Uluslararası Güvenlikte Bir Tehdit unsuru Olarak Biyolojik Silahlar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (71): 245-256.
- Kaya, Melek (2019). “ABD-Çin Ticaret Savaşları ve Türkiye”. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2): 18-30.
- Kılıç, Selçuk (2006). “Biyolojik Silahlar ve Biyoterörizm”. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 63 (1): 1-20.
- Kırççek, Ahmet-Arslantaş, Durmuş vd. (2020). “Biyolojik Tehditler, Yeni Koronavirüs Hastalığı ve KBRN İçindeki Yeri.” 5. *Uluslararası Kadın Çocuk Sağlığı ve Eğitimi Kongresi*. Ankara.
- Kiremitçi, İlker (2014). “Küresel Boyutta Biyolojik Terör Tehdidi”. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 13 (2): 27-58.
- Özdemir, Çilemcan (2020). “Küresel Kriz: Covid-19 Salgın Sürecine Felsefi Bakış”. *Küllüye Dergisi*, 1 (2): 232-245.
- Passig, David (2010). *2050*. çev. Nita Kurrant. İstanbul: Koton Kitap.
- Sansa, Nuhu U. (2020). “The Impact of the COVID - 19 on the Financial Markets: Evidence from China and USA”. *Electronic Research Journal of Social Sciences and Humanities*, 2 (2): 29-39.
- Saruhan, M. Selim (2005). “Terörün Zihinsel Kökleri”. *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 7 (20): 303-314.
- Somay, Bülent (2020). “Koronavirüs Krizi Değil, Neoliberalizmin Krizi”. *Enternasyonal Sosyalizm Dergisi*, 6: 41-45.
- Türköz, Şükrü (2016). “Küresel Terörizm Sorununa Güvenlik Perspektifli Bir Yaklaşım”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2): 153-162.

Halim TALAY

Üstün, Çağatay-Özçiftçi, Seçil (2020). “COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması”. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25: 142-153.

Yenen, O. Şadi-Doğanay, Mehmet (2008). “Biyoterörizm”. *ANKEM Dergisi*, 22 (2): 95-116.

Yüksel, Oğuzhan-Erdem, Ramazan (2016). “Biyoterörizm ve Sağlık”. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19 (2): 203-222.

Zafer, Hamide (1999). *Sosyolojik Boyutuyla Terörizm*. İstanbul: Beta Yayınları.